

Vecuma pensijas un tās ietekmējošie faktori Eiropas valstīs

Īsumā

Vairākas Eiropas valstīs pensionāri izjūt dzīves līmeņu nevienlīdzību. Pasliktinās arī pensiju aizvietojamības rādītāji, proti, lielai daļai iedzīvotāju ienākumu līmenis pēc došanās pensijā ievērojami sarūk, salīdzinot ar ienākumiem periodā pirms pensionēšanās.

Lai atbildētu uz šo izaicinājumu, kā arī uzlabotu pensiju sistēmas ilgspēju kopumā, tiek ieviestas daudzuveidīgas korekcijas pensiju sistēmā, piemēram, indeksācija izmaksājamo pensiju aprēķināšanā.

Tiek meklēti arī risinājumi sociālas solidaritātes principa ievērošanai. Tomēr šos centienus apgrūrina negatīvas tendences demogrāfijas un nodarbinātības rādītājos.

Izmaksājamo pensiju apmēru ietekmē dažādi faktori – gan pensiju sistēmas uzbūve, gan tās ietvaros esošo shēmu un fondu veids, kā arī to darbības rezultāti. Svarīgi, vai personas izvēlas pievienoties kādai no brīvprātīgajām pensiju shēmām un vai viņām ir nodoms uzkrāt līdzekļus savai pensijai.

Pensiju politika nevar sniegt pilnīgu sociālo nodrošinājumu pret visiem satricinājumiem ekonomikā un finanšu tirgū. Tomēr atbildīgās institūcijas var veikt konkrētus pasākumus, lai mazinātu šādu satricinājumu negatīvo ietekmi gan uz valsts obligātajām pensiju shēmām, gan pensiju sistēmu kopumā.

Latvijā, līdzīgi kā lielā daļā Eiropas valstu, pastāv izaicinājums nodrošināt pensionāru labklājību, vecumdienās izmaksājot pietiekama apmēra pensijas. Aizvien lielākas demogrāfiskās slodzes¹ dēļ samazinās nodarbināto skaits un līdz ar to arī sociālas apdrošināšanas iemaksu apjoms, bet pensiju saņēmēju skaits un izmaksājamo pensiju apjoms turpina pieaugt. **Latvijā saskaņā ar sociālas solidaritātes principu** pensiju izmaksas pensionāriem tiek nodrošinātas galvenokārt ar šobrīd strādājošo sociālās apdrošināšanas iemaksām. Pašlaik **Latvijā** pensionāru skaits attiecībā pret darbaspējīgā vecuma iedzīvotājiem ir 37 %, bet 2060. gadā šis rādītājs varētu sasniegt jau 67 %. Savukārt **aizvietojamības koeficients** (no jauna piešķirtās vecuma pensijas attiecība pret vidējo atalgojumu valstī) 2019. gadā bija vidēji apmēram 40 % no algas; paredzams, ka 2030. gadā tas būs 34 %, bet 2060. gadā šis rādītājs var noslīdēt pat līdz 24 %.

Saskaņā ar **Latvijas Bankas speciālistu** prognozēm pat pie vislabvēlīgākā Latvijas attīstības scenārija no pensiju samazināšanās gadu gaitā, salīdzinot ar algām, var izvairīties, **palielinot iemaksas un uzkrājumus pensiju kapitālam vai nodrošinot lielāku strādājošo skaitu**. Aizvietojamības koeficientu iespējams palielināt, pensijas no obligātajām shēmām papildinot ar brīvprātīgo fondu pensijām, tomēr Latvijā lielākā daļa iedzīvotāju **brīvprātīgos uzkrājumus pensijai neveic**. **Labklājības ministrijas amatpersonas uzsver**, ka **svarīgs priekšnoteikums Latvijas pensiju sistēmai un speciālā budžeta ilgspējai ir godprātīga sociālās apdrošināšanas iemaksu veikšana**. Apmēram trešdaļa no visām sociāli apdrošinātajām personām iemaksas veic no ienākumiem, kas ir zemāki par valstī noteikto minimālo mēneša darba algu. Šīs personas nenopelna sev pat minimālo vecuma pensiju. Tas rada arī papildu slogu pārējiem sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem.

Attiecībā uz slogu, ko valsts budžetam Latvijā rada izdienas pensiju izmaksa, tiek diskutēts par **priekšlikumiem** saistībā ar to integrēšanu kopējā pensiju sistēmā. Citviet Eiropā pakāpeniski atsakās no tādiem **speciālo pensiju** veidiem, kas ir līdzīgi Latvijā esošajiem. To vietā ievieš profesionālas vai arodpensiju shēmas, kas pamatā balstītas uz iemaksām no darba ņēmēja ienākumiem.

Izaicinājumi Eiropas pensiju sistēmām

Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja (EESK) izceļ pensionārus kā svarīgu sociālekonomisko grupu, kas aptver vidēji 25 % Eiropas iedzīvotāju. Tā **aicinājusi valstis noteikt pensiju sistēmas pietiekamību** (t. i., nodrošināt pietiekamu pensiju finansiālo segumu) **un ilgspēju kā prioritāti gan makroekonomiskajā, gan sociālajā dimensijā**. Valstis tiek aicinātas meklēt aizvienu jaunus finansējuma avotus un veidus pensiju sistēmu pilnveidei. Savukārt iedzīvotāji tiek mudināti aktīvāk izmantot personīgos, brīvprātīgos pensiju produktus, lai

papildinātu no valsts pensiju shēmām saņemtos maksājumus, kas nereti netiek nodrošināti pietiekamā apmērā.

[Eiropas Komisija \(EK\) savos ziņojumos](#) par pensiju pietiekamību kā būtisku problēmu izceļ pensionāru dzīves līmeņu nevienlīdzību. Turklāt runa ir gan par ienākumu atšķirībām starp pašiem pensionāriem, gan starp pensionāriem un iedzīvotājiem ekonomiski aktīvajā vecumā. Laikposmā no 2013. līdz 2016. gadam Eiropas Savienības (ES) dalībvalstīs ar īpaši augstu nabadzības līmeni (personas ienākumi ir zemāki nekā puse no katras valsts vidējā majsaimniecību rīcībā esošā ienākuma) un sociālās atstumtības risku pensionāriem 65 un vairāk gadu vecumā bija Horvātija, Igaunija, Itālija, Īrija, **Latvija**, Lietuva, Luksemburga, Malta, Nīderlande, Portugāle un Vācija. **Latvijā** šajā vecuma grupā esošajiem pensionāriem minētajā laikposmā palielinājās ienākumu nevienlīdzība. Līdzīgā tendence novērota arī vairākumā citu ES dalībvalstu.

Pārmaiņas pasaules ekonomikā rada aizvien jaunus izaicinājumus sociālās solidaritātes principa ievērošanai. Pensiju sistēmās mazinās līdzsvars starp sociālās apdrošināšanas iemaksu veicēju skaitu un sociālā nodrošinājuma, tostarp vecuma pensiju, saņēmējiem. Lietpratēji vērš uzmanību uz **risku apzināšanas un pārvaldīšanas aktualitāti**, jo īpaši domājot par tiem riskiem, kas ietekmē sociālās solidaritātes principa ievērošanu. Turklāt kā valsts atbildība līdztekus sociālajām investīcijām aizvien vairāk tiek uzlūkota arī iedzīvotāju aktivizēšana nolūkā mazināt to atkarību no sociālās nodrošināšanas, **akcentējot katru individuālo atbildību**^{2,3,4}. **Pensiju sistēmas ilgtspēju, kā arī solidaritātes principa ievērošanu valstī ietekmē divi galvenie riska faktori: nodarbinātības līmenis un demogrāfiskā situācija** (dzimstība, mirstība, dzīves ilgums u. c.) ([Blundell, French and Tetlow, 2016](#); [Dundure, 2017](#); [EESK, 2011](#)). Nopietns izaicinājums pensiju politikas veidotajiem ir šo faktoru negatīvās ietekmes kompensēšanas pasākumu ieviešana.

Pensiju sistēmu veidi

Apskatā aplūkotas Eiropas valstu pensiju sistēmas kopumā, īpašu uzmanību veltot tādām pensiju sistēmu shēmām, kuras nodrošina **pensijas izmaksu saistībā ar izešanu no darba tirgus, personai sasniedzot valstī noteikto pensionēšanās vecumu**, jeb t. s. vecuma pensijām. Vecuma pensijas izmaksu nodrošina valsts institūcijas, valsts sociālās nodrošināšanas fondi, apdrošināšanas sabiedrības un pensiju fondi, kā arī paši darba devēji. Kritēriji dalījumam pensijās, kuras valsts sniedz kā sociālo nodrošinājumu vecumdienās, un pensijās, kuras piedāvā citas ar nodarbinātību saistītās shēmas, ievērojami atšķiras. Atšķirīga mēdz būt arī izpratne par to, kādu saturu ietver jēdziens "sociālā nodrošināšana". Ar nodarbinātību saistītās pensijas tiek maksātas no shēmām, ko veido valsts vai darba devēji. Daudzviet darbinieka daļība šajās shēmās tiek uzskatīta par [atalgojuma paketes sastāvdaļu](#).

Apskatā lietotā terminoloģija (1. tabula).

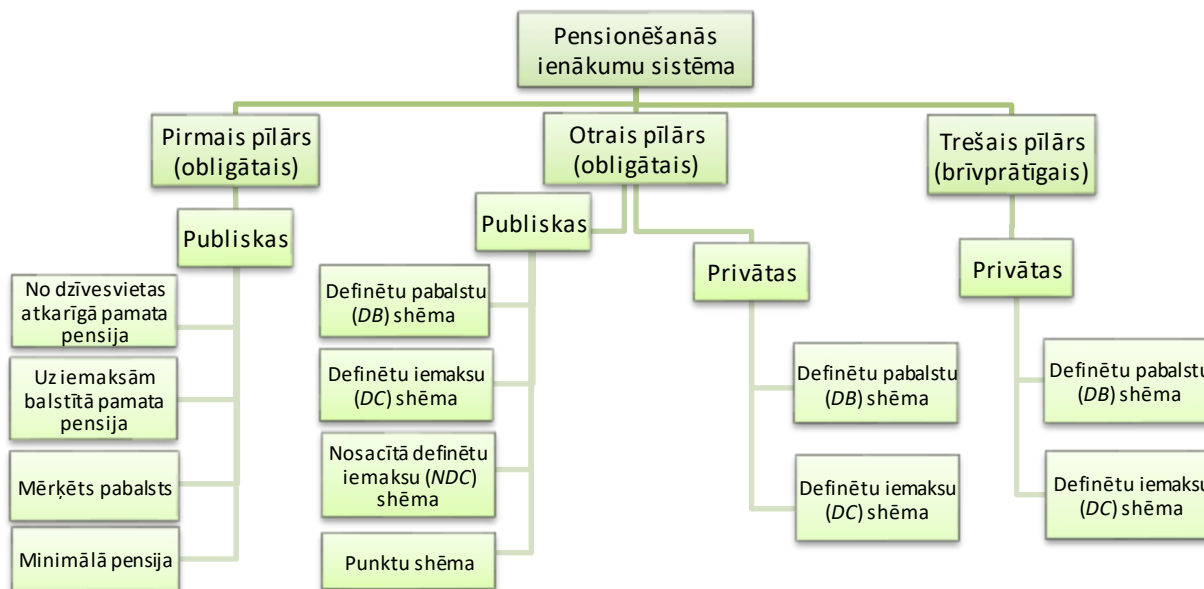
1. tabula

Jēdziens	Skaidrojums
Definētu pabalstu (defined-benefit, DB) shēma	Pensiju shēma, atbilstoši kurai maksājamās pabalstus pensionētā darba ņēmējam nosaka, izmantojot formulu, kurā ņem vērā nodarbinātības gadu skaitu, atalgojumu noteiktā laikposmā un citus faktorus. Shēma paredz arī garantētu minimālo maksājamo summu.
Definētu iemaksu (defined-contribution, DC) shēma	Pensijas apmēru nosaka, ņemot vērā shēmas fonda darbības rezultātus, t. i., iemaksu vērtības pieaugumu, kas savukārt atkarīgs no attiecīgās pensiju shēmas pārvaldnieka sekmēm fondu ieguldījumu pārvaldīšanā. Fondā darba ņēmējs darba dzīves laikā veic iemaksas (visbiežāk tās noteiktas procentuāli no darbinieka atalgojuma un tiek iemaksātas individuālā kontā). Shēma negarantē noteiktu finansiālu ieguvumu pensijai.
Hibrīdā shēma	Shēmai raksturīgi gan DB, gan DC shēmu elementi.
Nosacītā definētu iemaksu (notionally defined-contribution, NDC) shēma	Gan darba ņēmēja, gan darba devēja iemaksas ieskaita un uzkrāj individuālos kontos. Grāmatvedības uzskaitē šie individuālie konti ir nosacīti, jo tajos iemaksātās summas izmanto pensiju izmaksai pašreizējiem pensionāriem. Ikmēneša pensijas individuālā apmēra aprēķinam izmanto formulu, kur individuālajos kontos uzkrāto summu pārrēķina, ņemot vērā vairākus faktorus, viens no kuriem ir paredzamais mūža ilgums valstī. Shēma ir līdzīga DC shēmai, bet atšķirībā no tās paredz garantētu minimālo pensijas apmēru.
Punktu (points) shēma	Pensijas kapitāla uzkrāšana, kad shēmas dalībnieku vai viņu labā veiktās iemaksas nosaka punktu izteiksmē, pamatojoties uz ikgadējiem ienākumiem un iemaksu

Jēdziens	Skaidrojums
	veikšanas periodu. Pensijas apmēra noteikšanai nopelnīto punktu summu reizina ar pensijas punkta vērtību.
Kārtējo iemaksu pensiju (Pay-as-you-go, PAYG) shēma	Pensiju shēmā, ko finansēs saskaņā ar paaudžu sociālās solidaritātes principu, pašreizējo pensiju izmaksa tiek finansēta no pašlaik nodarbināto personu obligāti veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām. Šajā shēmā nevaldība, ne darba devējs, kas pārvalda shēmu, nedz arī saņēmēji, kuri piedalās shēmā, neko neuzkrāj. Valsts pensiju plāni klasiski ir bijuši PAYG veida shēmas.
Fondētā pensiju shēma	Personai pensionējoties, pensijas apmēru nodrošina no fonda, kurā tiek ieguldīti no iemaksām veidoti un rezervēti aktīvi.
Personīgā (personal) pensiju shēma	Shēma, kurā persona var iesaistīties tieši, neatkarīgi no darba attiecībām. Shēmas izveido un pārvalda pensiju fonds vai finanšu iestāde, kas darbojas kā pensiju nodrošinātājs, neiesaistot darba devējus. Tomēr darba devējs par labu darba ņēmējam var veikt iemaksas individuālajās pensiju shēmās. Dalība shēmās var būt ierobežota.
Pensiju sistēmas pīlārs (Pension pillar)	Dažādu veidu pensiju shēmas parasti iedala divos, trijos vai vairākos pensiju sistēmas līmeņos (pīlāros). Pensiju sistēmas var iedalīt dažādi, piemēram, likumā noteiktās vecuma, profesionālās un individuālās pensiju shēmas; obligātās un brīvprātīgās pensiju shēmas.

Avots: [Mutual Information System on Social Protection, 2019](#); [Eiropas Parlamenta un Padomes Regula \(ES\) Nr. 549/2013](#)

Plašāk zināmajā pensiju sistēmu iedalījumā, ko lieto arī Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD), pensiju sistēma sastāv no trim pīlāriem (1. attēls). Pirmo pīlāru veido shēmas, kas piedāvā zināmu sociālo nodrošinājumu vecumdienās. Šādas shēmas galvenokārt ir vērstas uz minimāla dzīves līmeņa nodrošināšanu pensijas periodā. Ir pensiju veidi, kuros personas līdzšinējie ienākumi netiek ņemti vērā. Obligāto ar ienākumiem saistīto jeb otrā pīlāra shēmu mērķis visbiežāk ir iespējami salāgot dzīves līmeni pensijas periodā ar to, kādu persona baudījusi darba mūža laikā. Trešais pīlārs paredz brīvprātīgas iemaksas, ko veic pats darba ņēmējs vai arī par labu personai to dara darba devējs.

1. attēls. Pensionēšanās ienākumu sistēmas shēmu veidi Eiropas valstīs

Pirmā pīlāra publiskajām pamata pensijām (*basic pensions*) visbiežāk ir divas formas: pensija, kas **atkarīga no dzīvesvietas konkrētā valstī** (*residence-based basic pensions*) un **uz iemaksām balstītā pamata pensija** (*contribution-based basic pensions*). Dzīvesvietas pensijas sniegtā atbalsta līmenis atkarīgs no uzturēšanās perioda valstī, un tāda ir ieviesta, piemēram, Dānijā, Grieķijā, Islandē, Izraēlā, Norvēģijā un Nīderlandē. Uz iemaksām balstītās pamata pensijas apmērs atkarīgs no sociālās apdrošināšanas iemaksu veikšanas gadu

skaita, taču nav saistīts ar to ienākumu apmēru, kas gūti nodarbinātības periodā. Lai iegūtu tiesības uz pensiju **mērķēta pabalsta** (*targeted benefits*) veidā (piemēram, Austrijā, Beļģijā, Dānijā, Grieķijā, Norvēģijā, Portugālē un Zviedrijā), personai ir jāatbilst vairākiem kritērijiem. Šādu pabalstu saņem personas, kuras nostrādājušas nepieciešamo gadu skaitu, lai pensionētos, taču ienākumi bijuši visai zemi. Mērķēta pabalsta apmērs parasti tiek noteikts, ņemot vērā personas gūtos ienākumus no visiem iespējamiem avotiem. Lielākajā daļā valstu tiesības uz **minimālo pensiju** tiek noteiktas, ja aprēķinātais darba mūža nopelnītās pensijas apmērs nesasniedz paredzēto valstī noteikto minimālās pensijas apmēru neatkarīgi no citu veidu ienākumiem. **Minimālās pensijas** Francijā un Portugālē saņem gandrīz 40 % pensionāru, kas vecāki par 65 gadiem, bet Beļģijā, Itālijā, Luksemburgā un Spānijā – apmēram 30 % no pensionāru kopskaita, savukārt Slovēnijā to skaits ir mazāks par 10 %, bet, piemēram, Ungārijā un Slovēnijā – 2 % vai mazāk. Citviet minimālās pensijas svārstās no zemā m iepretī vidējai algai (aptuveni 10 % no vidējās algas valstī Čehijā, Ungārijā un **Latvijā**) līdz augstākajām – aptuveni 35 % no vidējās algas Slovēnijā.

Publiskas definētu pabalstu (DB) pensiju shēmas ietvaros notiek pensijas kapitāla uzkrāšana, līdz persona noteiktā vecumā iziet no darba tirgus. **Shēmas nosacījumi** visbiežāk paredz konkrētu sociālās apdrošināšanas iemaksu apmēru un iemaksu veikšanas periodu, pensionēšanās vecumu (vairumā valstu pašlaik tas ir 65 gadi), kā arī priekšlaicīgās pensionēšanās vecumu (lielākoties 55, 60 vai 62 gados)⁵. **Privātās** profesionālās DB shēmas ir obligātas vai daļēji obligātas Islandē, Nīderlandē un Šveicē. Pensijas apmērs atkarīgs no gadu skaita, kura laikā ir veiktas iemaksas, personas ienākumu apmēra darba mūžā, no kura veiktas iemaksas, kā arī procentu likmes, kuru piemēro iemaksu uzkrājumiem. DB shēmas uzskata par salīdzinoši dārgām. Līdz ar iedzīvotāju dzīves ilguma pieaugumu ir palielinājies arī pensiju izmaksu kopapjoms no šā veida shēmām, savukārt iemaksu apjoms pensijām ir krities. Konstatēta **DB pensiju shēmu popularitātes mazināšanās** pēdējos gados un aizvien biežāka kļūst to aizstāšana ar **definētu iemaksu (DC) pensiju** shēmām. DC pensiju shēmas nedarbojas uz savstarpējās paaudžu sociālās solidaritātes finansēšanas principa pamata. Atkarībā no tā, vai DC shēma ir publiska, profesionāla vai individuāla, iemaksas tajā var veikt valsts, darba devējs un/vai pati persona. Pensijas apmērs ir atkarīgs no fonda izvēlētais ieguldījumu stratēģijas izpildes un tajā veikto iemaksu līmeņa. Fonda ieguldīto līdzekļu **ienesīgumu raksturo ieguldījumu atdeves** rādītāji.

Itālijā, **Latvijā**, Norvēģijā, Polijā un Zviedrijā visiem sociālās apdrošināšanas iemaksu veicējiem **obligāta ir dalība publiskajā NDC shēmā**. Piecās OECD valstīs izmanto **punktu shēmas**: Francijas profesionālās shēmas sabiedriskajā sektorā, kā arī Igaunijas, Lietuvas, Slovēkijas un Vācijas publiskajās shēmās (*Boulhol, 2019; OECD, 2019*). Normatīvajā regulējumā noteikta pievienošanās **obligātajām shēmām visiem nodarbinātajiem** ir Igaunijā, Izraēlā, **Latvijā** un Zviedrijā. Dalība **obligātajās privātajās pensiju shēmās** ir noteikta 11 OECD valstīs, tostarp Dānijā, Nīderlandē un Zviedrijā, kur privāto pensiju shēmās ir iesaistīti gandrīz visi strādājošie, tāpēc tās nereti tiek raksturotas kā “gandrīz obligātas”. Pašnodarbinātie ir atbrīvoti no obligātajām iemaksām personīgajos pensiju plānos Dānijā, tomēr viņi var kļūt par shēmas dalībniekiem brīvprātīgi.

Vairākas valstis papildus obligātajām shēmām noteiktu kategoriju darba ņēmējiem nodrošina dažādu veidu brīvprātīgus, tostarp personīgos pensiju plānus. Piemēram, Beļģijā un Francijā, pašnodarbinātajiem ir pieejamas īpašas shēmas, kurām algoti darbinieki parasti nav tiesīgi pievienoties. Šādu brīvprātīgu personīgo pensiju shēmu ieviešana daudziem nodarbinātajiem (īpaši tiem, kuru ienākumi ir neregulāri) varētu būt piemērots risinājums un pretstats dalībai pensiju plānos, kuriem var pievienoties tikai algotie darbinieki, jo īpaši **arodpensiju (occupational)** shēmām. Arodpensiju shēmu popularitāte un tajos iemaksāto aktīvu īpatsvars dažādās valstīs atšķiras. Piemēram, 2018. gadā **aktīvi arodpensiju plānos** veidoja pat 90 % no visiem pensiju aktīviem Šveicē. **Arodpensiju shēmas** var veidot nozares, profesionālā sektora, uzņēmumu grupu vai individuāla darba devēja līmenī. Šīs shēmas var būt brīvprātīgas vai obligātas, un iemaksas tajās var veikt darba devējs vai darba ņēmējs, vai arī abi. Šādas shēmas var būt reglamentētas valsts tiesību aktos vai arī ir noteiktas tikai darba līgumos, kā arī konkrētu nozaru un profesiju kolektīvajos līgumos, par kuriem vienojušies sociālie partneri.

Fondētās shēmas savstarpēji atšķiras arī pēc tā, kura puse uzņemas riskus par dalību kādā no shēmām un par nākotnē saņemamo pensijas apmēru. DC shēmās vislielāko **risku** uzņemas paši to dalībnieki, savukārt DB plānos tie ir darba devēji, kuri veic iemaksas. Tādējādi dalībnieks, izvēloties dalību kādā no brīvprātīgajām shēmām, kurās savukārt ir dažādas uzkrāšanas stratēģijas, un veicot tajā iemaksas, uzņemas individuālu risku.

Dažās valstīs ir izveidoti [hibrīdie pensiju plāni](#), kas ļauj riskus dalīt starp darba devējiem un nodarbinātajiem. Nīderlandē darbojas hibrīdā shēma, kas balstīta uz [fiksētu iemaksu likmi un garantētu ieguldījumu atdeves likmi](#) (garantiju sniedz darba devējs, kurš veic iemaksas, tāpēc šāda shēma tiek klasificēta kā *DB*). Līdzīga shēma ir arī Beļģijā, kur darba devējiem jāgarantē minimālā atdeves likme veikto iemaksu uzkrājumiem. Ir arī tādas *DC* shēmas, kurās tiek piedāvāts [garantēts pensijas apmērs](#) vai arī garantēta ieguldījumu atdeves likme (piemēram, Dānijā).

Pensijas apmēru ietekmējošie faktori

Paredzams, ka lielākajā daļā *OECD* valstu turpmākajos gados [samazināsies aizvietojamības koeficients](#), jo palielināsies atšķirība iedzīvotāju ienākumos pēc pensionēšanās, salīdzinot ar saņemto atalgojumu strādājot. Agrīna vai vēlāka iesaistīšanās darba tirgū varētu [nebūt par pamatu būtiskām atšķirībām, ja ir nostrādāts minimālais pensijas piešķiršanai nepieciešamais periods](#), tomēr [augstāks aizvietojamības koeficienta rādītājs būs tiem, kuru darba dzīves ilgums bijis garš](#) (40 un vairāk gadu). [Viens no valsts rīcībā esošajiem iespējamajiem risinājumiem šajā ziņā ir pensionēšanās vecuma paaugstināšana.](#)

Dažādām darba ņēmēju kategorijām var būt paredzētas dažādas [pensiju shēmas ar atšķirīgiem noteikumiem attiecībā uz veicamajām iemaksām](#). Piemēram, Islandē un Izraēlā obligāto [iemaksu likmes](#) (procentuālā izteiksmē no ienākumiem) fondētajās pensiju shēmās pašnodarbinātajiem ir zemākas nekā algotā darba ņēmējiem. Vairākās *OECD* valstīs visu veidu darba ņēmēju iemaksu likmes ir vienādas. Savukārt Šveicē iemaksu likmes atšķiras pa vecuma grupām: piemēram, vecumā no 25 līdz 34 gadiem jāveic iemaksas 7 % apmērā no ienākumiem, turpretī pēc 55 gadu vecuma – 18 %.

Dažās valstīs [minimālās iemaksu likmes](#) ir augstas, tām sasniedzot vai pat pārsniedzot 50 % no vidējās algas (Itālijā, Polijā un Slovēnijā). Polija, kur noteiktas visai augstas minimālās iemaksu likmes, ļauj pašnodarbinātajiem ar zemiem ienākumiem ierobežotu laikposmu veikt iemaksas samazinātā apmērā. Vācija kopš 2013. gada ir paplašinājusi dalību pensiju shēmā nepilna laika nodarbinātajiem ar zemiem ienākumiem. Šveice padarīja elastīgākas prasības fondēto pensiju shēmās, lai tajās iekļautos vairāk strādājošo kategoriju ar zemiem ienākumiem, tostarp nepilna laika darba ņēmēji. 2018. gadā [Latvija](#) paplašināja dalību obligātā pensiju shēmā tādiem pašnodarbinātajiem, kuru ienākumi ir zemāki par valstī noteikto minimālo algu, ļaujot viņiem veikt samazinātas pensiju iemaksas 5 % apmērā iepretī standarta likmei – 20 %.

[Minimālais ienākumu sliekšnis](#) ir tas ienākumu līmenis, zem kura nodarbinātie ir atbrīvoti no obligātajām pensijas vai sociālās apdrošināšanas iemaksām, tomēr tādā gadījumā viņi arī neveic uzkrājumus pensijām. Šis sliekšnis variē no 11 % no vidējās algas Īrijā līdz aptuveni 50 % Slovēnijā un Turcijā.

[Atšķirīgi var būt iemaksu veicēji pensiju shēmās](#). Igaunijā, Islandē un Šveicē pašnodarbinātajiem pašiem jāsedz viss iemaksu apmērs, bet algoti darbinieki iemaksu slogu daļa ar darba devējiem. Islandē ir noteikta obligāto iemaksu likme 15,5 % apmērā no algas, no kuras 11,5 % maksā darba devējs, bet 4 % – darbinieks. Dānijā obligāto iemaksu likmes tiek noteiktas koplīgumos. To apmērs variē no 12 % līdz 18 %. Norvēģijā obligāto iemaksu likme ir sevišķi zema – tikai 2 %, un to maksā darba devējs. [Darbiniekiem vai viņu darba devējiem var paredzēt iespēju veikt iemaksas apmērā, kas pārsniedz obligāto iemaksu likmi, kā arī veikt brīvprātīgas iemaksas](#) dažās obligātajās pensiju shēmās. Polijā, kur kopš 2019. gada ieviesta automātiska reģistrēšanās speciālā darbinieku kapitāla pensiju plānā, minimālā iemaksu likme darbiniekiem ir 2 %, bet darba devējiem – 1,5 %. Turklāt ir iespēja veikt papildu iemaksas līdz 2,5 % darba devējiem un līdz 2 % darbiniekiem. Vienlaikus, piemēram, Dānijā, darba devējiem un darbiniekiem ir iespējams savstarpēji vienoties par to, vai darbinieki veiks iemaksas papildus darba devēja veiktajām.

Daudzviet obligātās valsts [pensijas apmēra noteikšanā tās aprēķina formulā izmanto radītāju – personas darba mūža izpeļņa](#). Visbiežāk atskaites punkts ir vidējie ienākumi visā darba dzīves laikā (ņemot vērā palielinājumu atbilstoši vidējās algas pieaugumam), taču var tikt ņemti vērā arī pēdējo gadu ienākumi vai arī augstākie visā darba mūžā gūtie ienākumi. Piemēram, Francijā galvenajā pensiju shēmā, tāpat kā Slovēnijā un Spānijā, valsts pensiju shēmās izpeļņas aprēķinam tiek ņemti vērā tie darba periodi, kuros gūti lielākie ienākumi, attiecīgi augstākie 25 gadu, augstākie 24 gadu un pēdējo 25 gadu ienākumi.

Pensiju [shēmas atšķiras pēc aktīvu ieguldīšanas principiem un risku pārvaldīšanas stratēģijām](#), kas nosaka to, kā shēmā veidojas atdeve no veiktajiem ieguldījumiem un rezultātā – papildu ienākumi pensijai, kas savukārt

ietekmē aizvietojamības koeficientu vērtību. To, cik ienesīgi shēmas aktīvi ir ieguldīti un pārvaldīti katrā no ieguldījumu gadiem, raksturo dažādas likmes. *DB* shēmu darbībai raksturīga **nominālā uzkrājumu likme** (*nominal accrual rate*), ko izsaka procentos no individuālajiem ienākumiem. Portugālē, Spānijā un Turcijā nominālā uzkrājumu likme nav zemāka par 2 %. *DB* shēmās Čehijā, Portugālē un publiskajā shēmā Šveicē augstākas nominālo uzkrājumu likmes noteiktas to personu uzkrājumiem, kuru ienākumi ir zemāki. Grieķijā un Luksemburgā šīs likmes ir augstākas tiem, kuri iemaksas veikuši ilgāk, savukārt Slovēnijā, Spānijā un Ungārijā augstāka nominālā uzkrājumu likme tiek piemērota pirmajos iemaksu veikšanas gados. Šveices arodpensiju shēmā nominālās likmes palielinās līdz ar vecumu, ņemot vērā to, ka palielinās arī iemaksu apmērs. **Efektīvā uzkrājumu likme** (*effective accrual rate*), kas raksturo fondētās *DC* un *NDC* shēmas, ir atkarīga galvenokārt no noteiktās iemaksu likmes shēmā un fonda ieguldījumu rezultātiem finanšu tirgū. Uzkrājumu likmes, balstoties uz līdzšinējiem fondēto shēmu darbības rezultātiem, Austrijā noteiktas 1,78 %, bet Itālijā, Luksemburgā, Portugālē, Spānijā un Turcijā – virs 1,6 %. Zemākās efektīvās uzkrājumu likmes (zem 0,2 %) ir *DC* shēmās Norvēģijā un Zviedrijā, kas saistīts ar zemām veicamo iemaksu likmēm.

Fondēto pensiju uzkrājumu reālo neto peļņu un pensiju uzkrājēju ienākumus būtiski ietekmē fondu pārvaldības izmaksas. Pensiju shēmu pārvaldītāji no dalībniekiem iekasē maksājumus, lai segtu izdevumus par pensiju shēmu pārvaldīšanu (iemaksu iekasēšana, kontu uzskaitē, ziņojumu sūtīšana dalībniekiem, maksājumu veikšana u. c.). Šādas izmaksas var iekasēt no iemaksām vai no algām tieši, no shēmu aktīviem (piemēram, Igaunijā un Spānijā), no shēmu darbības rezultātiem vai peļņas, kas gūta no aktīviem (piemēram, Čehijā). Papildus regulārajiem maksājumiem dažās valstīs iekasē maksu par pensiju shēmas maiņu vai izstāšanos no tās (piemēram, Čehijā). Dažas valstis (piemēram, Igaunija, Slovēnija, Spānija) nesēn pazemināja maksājumu par shēmu pārvaldīšanu maksimālo likmi. Igaunijā no 2019. gada 2. septembra visiem obligātajiem pensiju fondiem pārvaldīšanas maksas maksimālā robeža ir pazemināta līdz 1,2 %.

Indivīda personīgā izvēle priekšlaicīgi pieprasīt vecuma pensiju var nozīmēt, ka tiks saņemta mazāka pensija. Šādu iespēju līdztekus standartam (jeb likumā noteiktajam) pensionēšanās vecumam paredz vairums fondēto un punktu shēmu. **Vēlāka došanās pensijā** savukārt mēdz sniegt ieguvumu pensionāram, piemēram, Dānijā, kur, atliekot pensionēšanos par 10 gadiem, iespējams saņemt pat par 12 % augstāku pensiju. Tomēr vairumā valstu vēlina pensionēšanās neparedz finanšu ieguvumus.

Vecuma pensijas apmēru var ietekmēt arī nodarbinātības veids un darba slodze. Vairumā valstu darbinieki uz noteiktu laiku, nepilna laika darbinieki, līgumdarbinieki gadā nopelna par aptuveni 50 % mazāk nekā uz pilnu slodzi nodarbinātie, bet dažās valstīs, piemēram, Spānijā un arī **Latvijā**, atšķirība ir ievērojami lielāka. Igaunijā, **Latvijā** un Spānijā pašnodarbinātie vidēji nopelna mazāk nekā 70 % no vidējās pilna laika darba ņēmēja algas, turpretī Francijā, Lietuvā un Slovēnijā viņu ienākumi pat pārsniedz šo sliekšni. Tādējādi šādiem nodarbinātajiem veidojas visai zema ienākumu bāze, no kuras veicami sociālās apdrošināšanas maksājumi pensiju shēmām. Visticamāk, pensionējoties viņi nevarēs pretendēt uz tikpat liela apmēra pensiju kā pastāvīgi strādājošie pilna laika darba ņēmēji.

Valstīs, kurās ir vērā ņemams **brīvprātīgo pensiju shēmu segums**, piemēram, Apvienotajā Karalistē, Beļģijā, Īrijā, Vācijā, tiek stimulēta to izmantošana **visa darba mūža laikā**, lai persona varētu palielināt aizvietojamības koeficienta vērtību, salīdzinot ar tādu personu, kura iemaksas veic īsākā periodā pirms pensionēšanās ([OECD, 2017](#); [OECD, 2019](#); [EC 2018a](#); [EC, 2018b](#)).

Reformas pensiju sistēmās

Pēdējo 20 gadu laikā pensiju sistēmās veiktas **dažādas izmaiņas** – paaugstināts pensionēšanās vecums, sašaurināta vai pilnībā atcelta priekšlaicīgas pensionēšanās iespēja, palielināts iemaksu apjoms vai minimālais nepieciešamais stāžs pilnas pensijas saņemšanai, kā arī veiktas izmaiņas shēmu uzkrājuma likmē. 2016. gadā no visām ES un Eiropas Ekonomikas zonas valstīm tikai piecās pensionēšanās vecums bija virs 65 gadiem, bet drīzumā šāds **pensionēšanās vecuma sliekšnis var tikt pārsniegts jau 15 valstīs**. Šādas izmaiņas visbiežāk pamato ar pensiju sistēmas finanšu ilgtspējas apsvērumu. **Citas īstenotās reformas** paredz, piemēram, ieviest elastīgus pensionēšanās veidus, iespēju saglabāt nodarbinātību, vienlaikus saņemot vecuma pensiju. Dažas reformas ir vērstas uz pensiju pietiekamības stiprināšanu, ko cenšas panākt, paaugstinot minimālās pensijas vai pārskatot to indeksācijas mehānismus.

Palielinoties demogrāfiskajai slodzei, aizvien problemātiskāka kļūst sociālās solidaritātes principa ievērošana. Šajā kontekstā kā līdzekli pensiju sistēmas ilgtspējas uzlabošanai dažas Eiropas valstis aizvadītā gadsimta 90. gados praktizēja fondēto obligāto pensiju shēmu ieviešanu, tostarp PAYG shēmas pārveidojot par fondētajām shēmām. Arī fondētās privātās DC un personīgo pensiju shēmas kļūst arvien izplatītākas ([EC 2018a](#); [OECD, 2016](#)).

90. gados Itālija, Polija un Zviedrija radikāli **reformēja pensiju sistēmu, tostarp PAYG shēmu aizstāja ar NDC shēmu**. Tas tika darīts nolūkā pensijas apmēru tiešāk sasaistīt ar darba mūža gūtajiem ienākumiem. Rezultātā NDC shēmu ieviešana Zviedrijā un Polijā ir ievērojami pazeminājusi aizvietojamības koeficientu tām pensionāru grupām, kuru darba mūžs pagājis un ienākumi gūti galvenokārt pirms reformas. Mazāk izteiktas negatīvas sekas pensionāriem bija Norvēģijā, kur 2011. gadā tika veikta PAYG shēmas aizstāšana ar NDC shēmu. Izvēle par labu NDC shēmai 1995. gadā tika izdarīta arī **Latvijā**, taču šādas shēmas ieviešana negatīvi ietekmēja tos iedzīvotājus, kuri pensionējās pirms 1996. gada. Aizvietojamības koeficienta samazinājums skāra lielu daļu pensionāru, kuri pensionējās pārmaiņu periodā, jo **pensijas**, kas tika piešķirtas pirms 1996. gada, netika pārskatītas saskaņā ar jaunajiem NDC shēmas noteikumiem. Šāda pieredze gan **Latvijā**, gan citviet bija sekas faktam, ka iepriekš funkcionējušās sistēmas nespēja nodrošināt pensiju shēmu finanšu ilgtspēju. Čehijā, Dānijā, Francijā, Itālijā, **Latvijā**, Portugālē un Somijā kā daļēju risinājumu pensiju reformas negatīvajai ietekmei piemēroja pensionēšanās vecuma paaugstināšanu.

DC shēmas nodrošina zemu aizvietojamības koeficientu, ja tiek piemērotas zemas iemaksu likmes. Pēdējos gados Igaunija, Polija, Slovākija un Zviedrija **kā papildinājumu valsts pensiju shēmām ieviesa obligātas privātās fondētās DC shēmas vai paaugstināja tajās veicamo iemaksu likmes**. Augstāki **personīgo pensiju** shēmu ieguldījumu ienesīguma rādītāji ir valstīs, kurās valsts nodrošina tiešu līdzmaksājumu personīgās pensijas uzkrājumu papildināšanai tiem darbiniekiem, kuru ienākumi ir zemi un vidēji ([EC, 2018b](#); [OECD, 2016](#)).

Nesen dažas valstis **atcēla prasību obligātai dalībai fondētās otrā pīlāra pensiju shēmās**. Piemēram, Polijā samazināja tajās veikto iemaksu apmēru par labu iemaksām brīvprātīgajās pensiju shēmās. Igaunijā savukārt notiek diskusijas par obligātu dalību otrajā pīlārā, kas tika izveidots 2002. gadā un pašlaik ir obligāts visiem, kuri dzimuši 1983. gadā un vēlāk, bet vecāka gadagājuma strādājošajiem līdz 2010. gadam bija iespēja pievienoties otrajam pīlāram⁶.

Igaunijas pieredze

Igaunijas parlaments 2020. gada janvārī atbalstīja likumprojektu, kas no nākamā gada paredz brīvprātīgu pievienošanos pensiju otrajam līmenim. Izmaiņu mērķis ir paplašināt iedzīvotāju pensiju uzkrāšanas izvēles iespējas, kā arī palielināt pensiju krāšanas elastīgumu, tostarp ļaut izņemt naudu, kas ar pensiju iemaksām otrajā līmenī uzkrāta kopš 2010. gada. Tiek arī atzīts, ka līdzšinējie pensiju otrā līmeņa fondu pārvaldītāji nav spējuši nodrošināt shēmu peļņu. Vērojami centieni apturēt pensiju otrā līmeņa ieguldījumu aizplūšanu uz ārzemēm, ņemot vērā to, ka pēdējo 17 gadu laikā vien sestā daļa aptuveni no 4,5 miljardiem *euro* ir ieguldīti Igaunijas ekonomikā.

Paredzēts diferencēt iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmi no pensiju otrā līmeņa izņemtajiem finanšu līdzekļiem: ja līdzekļi pensijai tiks izņemti atbilstoši ilgtermiņa plānam, tos neapliks ar nodokļiem, savukārt citos gadījumos nodoklis būs 10 %. Vienlaikus ir raisījušās diskusijas par šāda risinājuma atbilstību konstitūcijai.

Pašlaik Igaunijā ir trīs pensiju pīlāri: valsts obligātā pensiju shēma, kas tiek finansēta no pašreizējām sociālās apdrošināšanas iemaksām, privāti pārvaldītā obligātā fondēto pensiju shēma, kā arī privāti pārvaldītā brīvprātīgā fondēto pensiju shēma. Valsts pensijas, ko nodrošina pirmais pīlārs, ir zemas – ap 40 % no vidējās algas un paredzams, ka šis apmērs nākotnē pazemināsies. Pensiju reformas kontekstā tiek diskutēts arī par pensionēšanās vecuma un darba ņēmēju sociālo nodokļu (pašlaik 33 %) paaugstināšanu ([BNN, 2020](#); [ERR.ee, 2020](#); [LETA, LA.lv, 2020](#); [LSM.LV, 2019](#)).

Ungārijas pieredze

Ungārijā 2010.–2011. gadā tika izdarīta izvēle atgriezties pie divu pīlāru (kopš 1997. gada tie bija trīs) pensiju sistēmas, kas, no vienas puses, balstīta uz sociālās solidaritātes principu, un, no otras puses, uz brīvprātības ievērošanu dalībai pensiju fondos. Tika atcelta obligātā dalība otrā pīlāra privātajās DC pensiju shēmās.

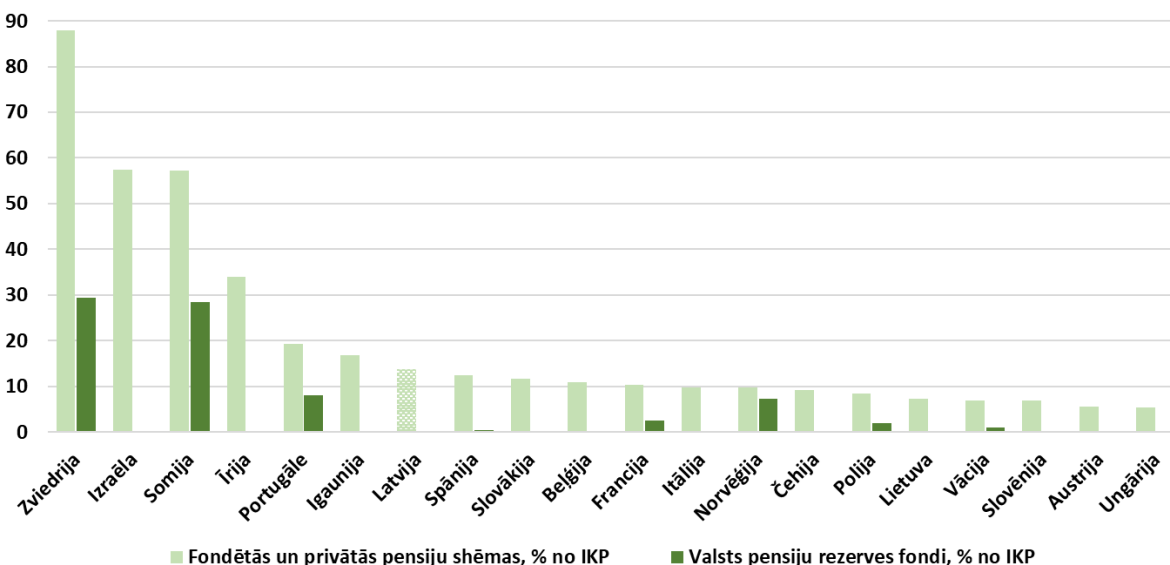
Pašreizējā Ungārijas valsts pensiju sistēmā obligāta ir pirmā pīlāra definēta, ar ienākumiem saistītu iemaksu PAYG shēma, kas nosaka arī garantētu minimālo pensiju. Pensiju aprēķina kā 33 % no personas vidējiem ienākumiem pirmajos 10 darba gados. Katrs papildu darba gads periodā no 11. gada līdz 25. gadam palielina pensiju par 2 %, periodā no 26. gada līdz 36. gadam – par 1 %, periodā no 37. gada līdz 40. gadam – par 1,5 %, bet vēl ilgākam periodam – par 2 %. Pensiju apmērs tiek pielāgots patēriņa cenu indeksa izmaiņām. Papildus obligātajai shēmai 2017. gada beigās Ungārijā bija 63 brīvprātīgi e pensiju fondi⁷.

[Slovākija](#) piedāvā pašam darbiniekam iespēju izvēlēties starp dalību iepriekš obligātajā fondētajā DC pensiju shēmā, valsts PAYG shēmā vai arī brīvprātīgā pensiju shēmā. Pašlaik persona līdz 35 gadu vecumam ir tiesīga izvēlēties, kurā shēmā ieskaitīt trešdaļu no obligātajām iemaksām – valsts PAYG vai DC shēmā.

Dažas valstis savās PAYG shēmās ir pastiprinājušas sasaisti starp nodarbinātā ienākumiem un pensiju apmēru. Piemēram, Igaunija, Lietuva un Slovākija ierasto DB shēmu vietā devušas priekšroku punktu shēmām, kuras sniedz ieguvumus proporcionāli ieguldījumiem mūža garumā. Francija plāno ieviest universālu punktu shēmu, savukārt Beļģijā pašlaik tiek izvērtēta atsevišķu punktu shēmu ieviešana privātajā sektorā nodarbinātajiem, valsts sektorā strādājošajiem, kā arī pašnodarbinātajiem ([Boulhol, 2019](#); [OECD, 2019](#)).

EESK vērš uzmanību uz faktu, ka dalībvalstīs, kurās darbojas PAYG shēmas, nevar paļauties vienīgi uz brīvprātīgajām fondēto pensiju shēmām, kas nodrošina pensijas dalībniekiem, kuri spēj atlicināt finanšu līdzekļus iemaksām. Tomēr, ja fondētās pensiju shēmas nosaka kā obligātas un PAYG shēmas tiek pārnestas uz fondētajām pensiju shēmām, būtu [ieviešami papildu pasākumi](#) nevienlīdzības un ienākumu apdraudējumu novēršanai nākotnes pensionāriem.

PAYG shēmās var veidoties resursu trūkums pašreizējo pensionāru finansēšanai, tāpēc ir [lietderīgi veidot rezerves](#). Vairākas valstis ir arī izveidojušas **valsts pensiju rezerves fondu**, lai spēcīnātu uz PAYG shēmu balstītas valsts pensiju sistēmas (2. attēls).

2. attēls. Ieguldījumu apmērs fondētajās un privātajās pensiju shēmās un valsts pensiju rezerves fondos atsevišķās OECD valstīs 2018. gadā

EESK ieskatā, obligātajām PAYG shēmām arī turpmāk būtu jā saglabājas kā [prioritārām](#), nodrošinot nākotnes pensijas apstākļos, kad daudzās valstīs aizvietojamības koeficienta vērtība sarūk.

Korekcijas pensiju shēmās ilgtspējas nodrošināšanai

Saskaņā ar EESK ieteikumiem vairākās valstīs pensiju shēmas paredz automātiskas pielāgošanas mehānismus – [korekcijas](#), tostarp pensiju indeksāciju, atbilstoši dažādiem pensijas apmēru ietekmējošiem faktoriem (2. tabula) nolūkā nodrošināt pensiju sistēmas ilgtspēju.

Piemērojamās korekcijas obligātajās pensiju shēmās

Pensijas apmēra sasaiste ar paredzamo mūža ilgumu			Pensijas apmēra sasaiste ar pensiju shēmas finansiālo līdzsvaru, demogrāfisko situāciju un algas likmi	Pensionēšanās vecuma sasaiste ar paredzamo mūža ilgumu
DC shēma	NDC shēma	DB vai punktu shēma		
Dānija Igaunija Izraēla Latvija Norvēģija Zviedrija	Itālija Latvija Norvēģija Polija Zviedrija	Portugāle*) Somija Spānija **)	Igaunija Lietuva Nīderlande Spānija Vācija Zviedrija	Dānija Igaunija Itālija ***) Nīderlande Portugāle Somija

*) Dzīves ilguma faktors sasaistīts ar priekšlaicīgas pensionēšanās vecumu.

***) Korekcijas piemērošana apturēta līdz 2023. gadam.

****) Korekcijas piemērošana noteiktām profesijām apturēta līdz 2026. gadam.

Pensiju sistēmas ilgtpējas nodrošināšanas kontekstā korekcijām daudzviet (arī [Latvijā](#)) izmanto tādu rādītāju kā **paredzamais mūža ilgums pēc valstī noteiktā pensionēšanās vecuma sasniegšanas**, t. i., katrā valstī statistiski noteiktais paredzamais gadu skaits, ko persona nodzīvos pēc pensionēšanās vecuma sasniegšanas.

Fondētās DC shēmas nodrošina iespēju saņemt noteiktu ikmēneša pensiju, kuras apmēru parasti aprēķina, ņemot vērā personas uzkrājumu apmēru fondā un valstī [paredzamo mūža ilgumu](#). Garāks paredzamais mūžs un izvēle doties pensijā iespējami agrāk nozīmē to, ka pensija būs mazāka. Tādējādi, lai nodrošinātu optimāla apmēra pensiju, DC shēmās paredz minimālo pensionēšanās vecumu (pirms kura sasniegšanas pensijas izmaksa nav iespējama) vai pensijas apmēru sasaista ar paredzamo mūža ilgumu pēc došanās pensijā. Daudzviet NDC shēmās pensijas aprēķina līdzīgi kā DC shēmās – arī šeit pensijas apmērs tiek saistīts ar paredzamo mūža ilguma rādītāju. Tomēr atšķirīga var būt NDC shēmā pensijas apmēru palielināšanai izmantotā metode (piemēram, Itālijā, **Latvijā**, Norvēģijā, Polijā un Zviedrijā tā atšķiras). Salīdzinoši nesēn Somija DB shēmās ieviesa korekciju, pensiju sasaistot ar valstī paredzamo mūža ilgumu, un pensijas aprēķinam izmanto mainīga lieluma paredzamā mūža ilguma koeficientu.

Vairākās valstīs pensiju apmēra noteikšana ir sasaistīta ar citiem [rādītājiem](#) – **ar pensiju shēmas finansiālo līdzsvaru, demogrāfisko situāciju, kā arī vidējās algas apmēru valstī**. Turklāt pensijas apmēru, izmantojot šādus rādītājus, pārrēķina visiem pensionāriem – gan esošajiem, gan tiem, kas pensionējas pašlaik.

Lietuvā kā pensijas punkta vērtība, tā pamata pensijas apmērs ir **piesaistīts izmaiņām valsts vidējās algas rādītājos**. Ja algas apmērs nominālā izteiksmē samazinās (kas rada iemaksu kritumu), pensiju indeksāciju neveic. Igaunijā pensijas punkta vērtība arī ir piesaistīta iemaksu ieņēmumiem sistēmā. Vācijā pensijas punkta vērtības indeksēšanai izmanto koeficientu, kas ietver sociālas apdrošināšanas iemaksu veicēju kopskaita izmaiņu rādītāju gada laikā attiecībā pret kopējo pensionāru skaitu, kā arī vidējo algas pieauguma rādītāju.

Nīderlandē fondētajās DB shēmās pensiju indeksācija ir **tieši saistīta ar fondu finansiālo līdzsvaru**. Pensiju fonda pārvaldītājs var palielināt pensijas apmēru ar nosacījumu, ka indeksācija rezultātā līdzsvara rādītājs (fonda kopējo ieņēmumu attiecība pret fonda saistībām, kuras veido izmaksājamo pensiju kopapjoms) nesamazinās zem 110 %. Zviedrijā obligātajā NDC shēmā veic automātisku pielāgošanu ne tikai valstī paredzamo dzīves ilguma rādītājam, bet arī pensiju shēmas finansiālajam līdzsvaram un algu pieauguma līmenim.

Luksemburgā pensijas parasti indeksē, ņemot vērā [izmaiņas gan patēriņa preču cenās, gan algās](#). Spānijā pensijas tika palielinātas atbilstoši **patēriņa preču cenu inflācijai** par 1,6 % gan 2018. gadā, gan 2019. gadā. Vairākās pensiju shēmās Beļģijā, Francijā, Nīderlandē un Spānijā pensiju apmēru pārskata un indeksē, ņemot vērā tikai patēriņa cenu inflācijas rādītāju. Igaunija, Luksemburga un Somija pensijas indeksē, piemērojot koeficientus, kuros ņem vērā gan patēriņa cenu inflāciju, gan **algas pieaugumu**. Grieķijā uz iemaksām balstīto pamata pensiju indeksācijai iepriekš lietotais rādītājs, kas raksturo algu pieaugumu, tika aizstāts ar patēriņa cenu inflācijas rādītāju. Itālija, izmantojot patēriņa cenu inflācijas rādītāju, indeksē zema apmēra pensijas, savukārt augstām pensijām piemēro zemāku koeficientu – 75 % no patēriņa cenu inflācijas rādītāja. Arī Portugālē indeksācijai izmanto gan šo rādītāju, gan arī **reālā iekšzemes kopprodukta (IKP) pieauguma** rādītāju, turklāt ieguvums ir

lielāks zema apmēra pensiju saņēmējiem. Polijā pensiju indeksāciju nosaka atbilstoši patēriņa cenu inflācijai un reālajam vidējās algas pieaugumam valstī iepriekšējā gadā vismaz 20 % apmērā.

Dažas valstis tā vietā, lai palielinātu iedzīvotāju pensionēšanās vecumu saskaņā ar iepriekš noteiktu fiksētu grafiku, ar paredzamo iedzīvotāju mūža ilguma rādītāju sasaista [pensijas vecuma sliekšņa noteikšanu](#). Dānija, Igaunija, Itālija un Nīderlande noteikusi – ja paredzamais dzīves ilgums valstī palielinās par vienu gadu brīdī, kad persona sasniedz 65 gadu (Dānijā – 60 gadu) vecumu, tad attiecīgi par vienu gadu palielinās arī viņas pensionēšanās vecums. Portugālē un Somijā likumā noteiktais pensionēšanās vecums (pašlaik – 65 gadi) tiek noteikts kā divas trešdaļas no paredzamā dzīves ilguma. Šāda pieeja ļauj saglabāt nemainīgu attiecību starp paredzamo pensijā pavadīto laiku un nodarbinātības gadu skaitu. Zviedrija plāno ieviest līdzīgu sasaisti.

Valstu pensiju politikās paredzētie **korekciju mehānismi pensiju sistēmas komponentes aptver vien daļēji**. Būtiski ir [veikt korekcijas tieši pirmā pīlāra](#) pensijām, lai iespējami pasargātu cilvēkus no nabadzības vecumdienās.

Savukārt **specifiski Latvijai lietpratēji iesaka** pirmā pīlāra NDC pensiju shēmā ieviest universālu, ekonomikas cikliskumam piesaistītu indeksu pensijas kapitāla ikgadējai indeksācijai. Ekonomikai augot, indeksam būtu jāpalielinās, savukārt lejupslīdes periodos tas samazinātos. Šāds risinājums veicinātu līdzvērtīgumu attiekmē pret iemaksu veicējiem un pensijas saņēmējiem. Rekomendētā universālā indeksa aprēķināšanas formula ietver arī lielumu, kas raksturo demogrāfiskās izmaiņas, tostarp pensionāru skaita izmaiņas un atšķirības no jauna piešķirto un esošo pensiju apmēros. Formulā aizvietojamības koeficienta noteikšanai rekomendēts pensijas apmēru attiecināt pret vidējo atalgojumu valstī, nevis pret personas ienākumiem pirms pensionēšanās.

Pensiju shēmu ilgtspēja krīzes ietekmē

Krīzes ietekmē pensiju shēmas, taču katru to veidu atšķirīgi. Fondētās pensiju shēmas ir vairāk pakļautas finanšu tirgus svārstībām, savukārt nefondētās PAYG pensiju shēmas lielāka mērā ietekmē ekonomiskās krīzes un sabiedrības novecošanās.

Fondēto pensiju shēmu un valsts pensiju rezerves fondu uzkrājumi galvenokārt tiek ieguldīti dažādos finanšu tirgus instrumentos (ieguldījumi akcijās, parādzīmēs un obligācijās, noguldījumi u. c.). Valstu prakse dažādu fondu ieguldījumiem finanšu tirgus aktīvu un to veidu proporciju noteikšanā ievērojami atšķiras. Līdz ar to arī fondu darbības rezultāti gan starp valstīm, gan fondēto pensiju shēmām ir dažādi.

Kopumā fondu reālās ieguldījumu atdeves likmes [OECD dalībvalstīs](#) vidēji 2018. gadā bija negatīvas (-3,2 %). Pensiju shēmu lielākie zaudējumi reģistrēti Polijā (-11,1 %). Turpretī šādu pensiju shēmu vidējais ienesīgums gadā reālā izteiksmē bija tuvu 0 % Čehijā, -0,7 % – Igaunijā un -1,0 % – **Latvijā**. Vājie fondēto shēmu 2018. gada finanšu rādītāji, visticamāk, ir saistīti ar strauju vērtību kritumu akciju tirgos 2018. gada pēdējā ceturksnī, salīdzinot ar 2017. gadu. Šāds kritums nebija pieredzēts kopš 2008. gada finanšu krīzes. Tomēr ilgtermiņā pēdējo 15 gadu laikā pensiju shēmu ieguldījumu rādītāji reālā izteiksmē 15 OECD valstīs bijuši pozitīvi.

Jau pašlaik ir konstatējama infekcijas slimības Covid-19 ietekme uz dažādiem pensiju shēmu veidiem. DC shēmu fondu ieguldījumu atdeve finanšu tirgos ir mazinājusies. Var intensificēties arī pensijas līdzekļu izņemšana no brīvprātīgajiem pensiju fondiem valstīs, kur personām paredzētas šādas tiesības. Esošā situācija finanšu tirgos var iedragāt **pensiju fondu finansiālo līdzsvaru**, krasi samazinoties ieguldījumu aktīvu vērtībai un palielinoties saistībām, lai nodrošinātu pensiju izmaksas. Tas jo īpaši attiecināms uz DB shēmu fondiem. Pašlaik **pensiju fondiem iespējami jānovērš krīzes sekas un jākoncentrējas uz darbības nepārtrauktības nodrošināšanu**. Būtiski, lai fondos saglabātos ieguldījumi ar salīdzinoši augstāku atdeves potenciālu, vienlaikus fondu pārvaldītājiem saglabājot izvēles iespēju līdzsvarot savu aktīvu ieguldījumu portfeļus. Ekonomiskās lejupslīdes apstākļos, kad daudzviet sarūk atalgojums vai arī tas tiek aizstāts ar pabalstiem, samazinās **personu veikto iemaksu apmērs pensiju shēmās vai pat rodas iemaksu veikšanas pārrāvums**. Daudzos uzņēmumos kavējas naudas plūsma, vai arī plānotie ieņēmumi netiek saņemti pietiekamā apmērā, tādējādi var **samazināties arī darba devēju veicamo iemaksu apmērs**, kas savukārt negatīvi ietekmē visas pensiju shēmas. Atzinīgi vērtējami **pasākumi elastīguma palielināšanai iemaksu veikšanas kārtībā un spiediena uz darba devējiem mazināšanai, kā arī papildu atbalsta piešķiršana uzņēmumiem saistību pret pensiju fondiem izpildei**. Piemēram, Nīderlandē darba devējiem valsts daļēji kompensē izdevumus algām un pensiju iemaksām. Līdzīgi pasākumi paredzēti arī Bulgārijā. Vācijā nolemts līdz 2021. gadam atlikt piedziņas pasākumus, ko parasti vērs pret darba devējiem, kas neveic paredzētās

iemaksas, ja nesamaksātais finanšu līdzekļu apmērs pārsniedz 10 %. Arī Šveicē valdība uz laiku īsteno elastīgāku pieeju darba devēju un darbinieku iemaksu veikšanas jomā.

[Igaunijas valdība no 2020. gada 1. jūlija](#) ir apturējusi valsts iemaksu daļas veikšanu pensiju otrajā līmenī līdz 2021. gada septembrim. Tiek sagaidīts, ka šāds solis ļaus ietaupīt 350 milj. *euro*. Līdz šim nodokļu maksātājs pensiju otrajā līmenī iemaksāja 2 % no ienākumiem pirms nodokļu nomaksas, bet valsts veica iemaksas 4 % apmērā. Arī nodokļu maksātāji būs tiesīgi uz laiku pārtraukt iemaksu veikšanu. Šādā veidā valsts aizņemas no pensiju otrā līmeņa dalībniekiem infekcijas slimības *Covid-19* radīto ekonomisko seku mazināšanai. Taču valsts apņēmusies atmaksāt šo aizņēmumu laikposmā no 2023. gada līdz 2024. gadam, bet pilnā apmērā veikt iemaksas tikai par tiem nodokļu maksātājiem, kuri no 2020. gada jūlija līdz 2021. gada augustam turpinās veikt iemaksas 2 % apmērā šajā pensiju līmenī.

Lai iespējami ierobežotu pensiju sistēmas un tās shēmas ietekmējošo risku iestāšanos, būtiska ir laba pensiju shēmu un ekonomiskās politikas pārvaldība kopumā, tomēr svarīgi arī **sekmēt iedzīvotāju finanšu pratības līmeni attiecībā uz pensiju produktiem** ([EESK, 2011](#); [OECD, 2016](#)).

Iespējamie risinājumi pensiju sistēmu pilnveidei

ES atzinīgi vērtē pensiju politiku, kas ir balstīta uz zemāka apmēra valsts sociālā nodrošinājuma pensiju kompensēšanu un to papildināšanu ar pensijām no fondētām shēmām, kurās iemaksas tiek veiktas no nodarbinātības ienākumiem, kā arī ar personīgajām pensijām. Lai gan pensiju politika nevar sniegt pilnīgu nodrošinājumu pret visiem satricinājumiem ekonomikā un finanšu tirgū, lietpratēji snieguši vairākus ieteikumus valstu pensiju sistēmu pilnveidei:

- Ieteicama **pensiju sistēmu papildināšana ar dažādu veidu shēmām atbilstoši darba ņēmēju un nodarbinātības veidiem**. Risinājums būtu arī pēc iespējas plašāka nodarbināto loka līdzdalības nodrošināšana jau esošajās shēmās. Būtu veicināma pensiju shēmu pieejamība visos nodarbinātības veidos – ne tikai pastāvīgi, bet arī pagaidu nodarbinātajiem, sezonas darba veicējiem, līgumdarbiniekiem, neregulāru ienākumu saņēmējiem u. c., lai personas vecumdienās saņemtu sociālo nodrošinājumu, ko sniedz pensija, neatkarīgi no nodarbinātības veida un ilguma.
- **Darba ņēmēju iemaksu obligātajās pensiju shēmās likmju pakāpeniska izlīdzināšana**. Tas mazinātu iemaksu atšķirības starp algotajiem darbiniekiem, pašnodarbinātajiem un periodiski, neregulāri nodarbinātajiem darba veicējiem, nodrošinot tiesības visiem saņemt līdzvērtīga apmēra pensijas. Noteikumu salāgošana dažādu nodarbinātības veidu un darbu veicējiem nozīmētu arī noteikt to, ka, piemēram, pašnodarbinātā sociālās apdrošināšanas iemaksu apmērs ir līdzvērtīgs algoto darbinieku un darba devēju iemaksu kopsummai.
- **Vienkāršotiem pensiju vai nodokļu režīmiem nebūtu negatīvā virzienā jāietekmē pensijas apmērs**. Apsverami ir pasākumi dažādu nodokļu režīmu ar pazeminātu sociālās apdrošināšanas iemaksu likmi pakāpeniskai atcelšanai. Ja ir ieviesti speciāli pensiju un nodokļu režīmi personām ar zemiem ienākumiem (piemēram, mikrouzņēmumos [Latvijā](#)), būtu īpaši svarīgi pievērst uzmanību tam, lai tā rezultātā iemaksas pensijām nebūtu mazākas, ja vien valsts tās nepapildina vai nekompensē.
- Ieteicami **pasākumi sociālās apdrošināšanas iemaksu apliekamās bāzes paaugstināšanai** (tostarp arī ēnu ekonomikas apkarošana). Ņemot vērā to, ka 55 – 64 gadu vecuma grupā esošo personu nodarbinātības līmenis joprojām ir zems (vidēji ES – aptuveni 40 %), ir svarīgi veidot nodarbinātības politiku, kuras mērķis būtu veicināt tādu darbavietu radīšanu, kurās saņemtais atalgojums būtu līdzvērtīgs jaunāka gadagājuma darbiniekiem. Iespēja veikt iemaksas pensijas uzkrājumiem no lielākas algas mazinātu darba ņēmēju motivāciju priekšlaicīgi pensionēties un pāriet uz citiem sociālās aizsardzības sistēmas pilāriem (piemēram, saņemt bezdarbnieka pabalstu). Lietpratēji iesaka izstrādāt **atalgojuma stimulus personām, kuras izvēlas pensionēties vēlāk nekā valstī noteiktajā pensionēšanās vecumā**, kā arī personām, kuras apvieno nodarbinātību un pensijas saņemšanu.
- **Pensiju sistēmās būtu lietderīgi paredzēt automātiskus korekcijas mehānismus pensiju apmēra salāgošanai ar ekonomiskajiem un demogrāfiskajiem apstākļiem**, vienlaikus mazinot to negatīvo ietekmi gan uz pašu

sistēmu, gan uz individuālo pensiju apmēru, kā arī sniedzot vismaz daļēju pienācīga dzīves līmeņa nodrošinājumu vecāka gadagājuma pensionāriem.

- **Valsts fondēto pensiju shēmu darbības un pārvaldības uzlabošanai, kā arī uzkrājumu veidošanas veicināšanai** valstis var veidot dažādus gan ar nodokļiem saistītus, gan nesaistītus stimulus iemaksu veicējiem uzkrājumu palielināšanai pensijai.
- **Pensiju shēmu pārvaldības izmaksas salāgojamas ar veikto iemaksu apmēru**, kā arī ieguldījumu apkalpošanas izdevumu apmērs ciešāk saistāms ar fondu darbības rezultātiem.
- **Veicināma iedzīvotāju finanšu pratība** par pensiju sistēmu valstī un individuālās pensijas veidošanās kārtību^{8,9} ([EC 2018a](#); [EC, 2018b](#); [Hu and Stewart, 2009](#); [OECD, 2017](#); [OECD, 2018](#); [OECD, 2019](#); [Tkačevs, 2019](#)).

Atsauces

¹ Darbspējas vecumu nesasniegušo un pārsniegušo personu skaita attiecība pret personu skaitu darbspējas vecumā (**Centrālā statistikas pārvalde, 2020**).

² **Beck, U., 1992.** *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications Ltd.

³ **Van der Veen, R., Achterberg, P., Raven, J., 2012.** Contested Solidarity: Risk Perception and the Changing Nature of the Welfare State Solidarity. In: R. van der Veen, M. Yerkes, P. Achterberg, eds., *The Transformation of Solidarity: Changing Risks and the Future of the Welfare State*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 31–48.

⁴ **Van der Veen, R., Yerkes, M., Achterberg, P., 2012.** *The Transformation of Solidarity: Changing Risks and the Future of the Welfare State*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

⁵ **Blundell, R., French, E., Tetlow, G., 2016.** Retirement Incentives and Labor Supply. In: J. Piggott, A. Woodland, eds., *Handbook of the Economics of Population Aging. Volume 1B*. Elsevier B.V., pp. 457–566.

⁶ **European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD), 2019.** *Pension reforms. Request No. 4171*.

⁷ Turpat.

⁸ **Bucci, V., 2020.** Presumptive Taxation Methods: A Review of the Empirical Literature. *Journal of Economic Surveys*, 34(2), pp. 372–397.

⁹ **Stāvausis, D., 2013.** Izglītības veicināšana finanšu jautājumos kā spējīnāšanas instruments Latvijā: valsts fondēto pensiju shēmas gadījums. No: F. Rajevska, red., *Sociālā cilvēkdrošība: spēju attīstība, sadarbība, iekļaušana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 141.–160. lpp.

Pārpublicēšanas, citēšanas vai citādas izmantošanas gadījumā atsauce uz apskatu, tā autoru un Latvijas Republikas Saeimu ir obligāta. Nekomerčiālos nolūkos apskatu drīkst pārpublicēt vai citādi izmantot bez īpašas saskaņošanas ar Latvijas Republikas Saeimu un apskata autoru.

Latvijas Republikas Saeima un apskata autors nav atbildīgi par apskatā iekļautās informācijas tālāku izmantošanu un tās radītajām sekām.

Apskats neatspoguļo Latvijas Republikas Saeimas kā likumdevēja viedokli.

Visas mantiskās tiesības uz apskatu pieder Latvijas Republikas Saeimai.